

Євген Кобилянський, Юрій Ішук, Богдан Ярмолюк, Йосип Любінін
Український науково-дослідний Інститут нафтопереробної промисловості «МАСМА», м. Київ

ВОЛЮНТАРИЗМ У ТЕРМІНОЛОГІЇ

© Кобилянський Є. В., Ішук Ю. Л., Ярмолюк Б. Я., Любінін Й. А., 2012

Статтю присвячено сучасному українському термінотворенню. Автори наполягають на необхідності творення термінів окремих галузей науки та господарювання фахівцями-термінологами галузі й на недопустимості втручання в процес термінотворення аматорів, схильних підмінювати поняття і тим самим вносити плутанину в терміносистеми, що спричинює аварійні ситуації в промисловості, транспорті, енергетиці тощо.

Ключові слова: українська мова, термінологія, терміносистема, стандарт.

The article is devoted to contemporary Ukrainian term creation. Authors stand for necessity of separate science and industry fields term creation by experts term creators and for prohibition of interference in this process of amateurs, which substitute concepts and insert muddle in term creation, causing crash-situations in industry, transport, energetics.

Keywords: Ukrainian language, terminology, term-system, standard, expert, amateur.

Українська науково-технічна термінологія, як і інші досягнення української наукової мови, за роки українізації після вчиненого більшовицьким центром у 30-і роки XX ст. розгрому була проголошена шкідливою й фактично набула статусу незаконної. Майже 60 років такого її статусу перетворили мову, яка мала науково обґрунтовані термінологічні системи у всіх галузях тодішньої науки [1] на відсталу й нездатну задовольняти вимоги сучасності.

В останні 20 років ситуація поліпшується: в одних галузях науки швидше, в інших – повільніше. Зокрема, у нафтоперероблянні та нафтохімії в напрямку розвитку науково-технічної термінології та наукової лексики досягнуто значних успіхів. Розроблено стандарт на терміни та визначення [2], виходять друком термінологічні статті та монографії [3–6]. Написано та захищено дисертації [7–9], пишуться наукові статті [10] і науково-технічні звіти. Видається нормативно-технічна документація: національні стандарти [11], стандарти організацій [12] і, зокрема, галузеві стандарти [13], технічні умови [14], технологічні регламенти тощо. В університетах читають лекції й проводять конференції. Усе це забезпечено відновленою й заново розробленою нафтохімічною термінологією.

Проте, окремі терміни та визначення потребують критичного аналізу й спільного з філологами доопрацювання, тому що відштовхуючись від російської лексики, деякі творці українських термінів не завжди відчують особливості української мови та її відмінність від мови російської, що й призводить до утворення неадекватних термінів. Зокрема, російський термін *«отработанный нефтепродукт»* стає *«спрацьованим нафтопродуктом»* без урахування того, що в українській і в російській мовах ті самі лексеми по різному взаємодіють між собою, формуючи дві хоч і близькі, але різні за своїм менталітетом мови. Зокрема, в українській мові *працюють люди чи коні*, а нафтопродукти *функціують* або *їх експлуатують*. Отже, треба казати не про *«спрацьовані»*, а про *«зужиті»* нафтопродукти (оливи, мастила...). До того ж, окрім *«зужитих»* нафтопродуктів є й такі, що їх уже використовували, але вони ще придатні до вживання, тобто *«вживані»* нафтопродукти.

Ще один приклад: *«модифікований»* та *«змодифікований»* нафтопродукти. В українській мові ці слова означають різні стадії обробляння нафтопродукту. *«Модифікований»* – це нафтопродукт, над яким здійснювали або здійснюють процес модифікування без визначення міри його

завершення, а *«змодифікований нафтопродукт»* – це нафтопродукт, над яким повністю здійснено процес модифікування, завдяки чому він одержав чи позбувся окремих своїх властивостей.

Щодо злосчасної *олії*. Російською мовою *олія* – *«растительное масло»*. Багато українських знавців, не заглиблюючись у суть російського терміна, називають олії рослинними, ніби їх можна одержувати не лише із соняшника, ріпака чи з плодів пальм, а й із слюди чи зі брухту.

Інший недолік українського термінотворення – це відсутність загальнодержавної координації цього процесу. Щодо нафтохімічних термінів, то окрім спеціалізованого нафтохімічного інституту УкрНДІНП «МАСМА» їх на добровільних засадах творять інтелектуали-аматори, зокрема й окремі працівники ЗМІ. Не маючи, зазвичай, спеціальної нафтохімічної освіти, вони вважають, що можуть на свій розсуд компонувати цю науково-технічну терміносистему, відкидаючи уже створене науковцями.

Як приклад наведемо в цьому сенсі радіопередачу «Слово», яка, досить продумано розглядала багато проблем сучасної української мови і робила виважені висновки. Та потім авторам передачі захотілося навести порядок там, де вчені, на їхню думку, недопрацювали. От, приміром, у галузі нафтохімії та паливно-мастильних матеріалів. У радіопередачі від 15 січня 2012 р. диктор роз'яснив слухачам, що *паливо* – це вугілля, дрова, торф, мазут і газ, які використовують для опалювання приміщень, а *пальне* – це бензин і «дизелька», що їх застосовують у двигунах транспортних засобів. Потім він проголосив, що у двигуни *заливають мастила*. Після чого почав давати поради з термінології: треба користуватися терміном *«пально-мастильні матеріали»*. Воно, може й так. Але в сучасних двигунах внутрішнього згоряння використовують не тільки бензин і «дизельку» (згідно зі стандартом [2] – *дизельне паливо*) різних марок, або *пальне*, як зазначила передача «Слово»), а й газ та мазут, а ще донедавна – вугілля, торф, дрова – тобто *палива* (за термінологією тієї ж таки передачі). Тому, не зважаючи на висновок радіопередачі «Слово», питання залишається відкритим, проте ми сподіваємося, що найближчим часом воно буде розв'язане.

Складніше розібратися із проблемою, як у двигун *заливати мастило*. Хочемо нагадати авторам радіопередачі, яка «все знає», що якщо морозиво можна переливати з однієї чашки в іншу, то це вже не морозиво, а щось, ніби, брак чи відходи виробництва. Так само з узаконеним майже 20 років тому Національним стандартом України [2] *мастилом*, що є пластичною речовиною, яка не ллється.

Щоб спрямувати нашу дискусію в креативне русло, ми писали свого часу редакторові та автору радіопередачі листа з роз'ясненням реального стану речей. Відповіді ми не дочекалися, але дочекалися нового деструктивного залпу. Радіопередача «Слово» пропонує змагання на витривалість. Хотілося б махнути рукою, і хай діється Божа воля. Рано чи пізно ця лжедискусія закінчиться. Тим більше, що ці питання у світі, зокрема й у колишніх Радянському Союзі і, навіть, Радянській Україні уже було розв'язано. Маємо авторитетну, визнану світом наукову літературу українських авторів, у якій сформульовано, що таке мастильний матеріал, олива, мастило тощо. Жаль тільки, що подібні радіопередачі вчать населення, що закон можна виконувати, а можна не виконувати. З усіма можливими наслідками.

На аматорському рівні творять нафтохімічну термінологію у своїх спеціалізованих термінологічних стандартах окремі транспортні університети.

Зокрема, в одному з таких стандартів весь спектр рідинних і структурованих мастильних матеріалів називають одним терміном *«мастило»*. Очевидно, термінологам-аматорам видається, що якщо оливи й мастила використовують для змащування вузлів тертя, то навіщо напружувати фантазію – *мастило*, та й годі! Очевидно творцям стандарту нецікаво, що мастила й оливи – це різні колоїдно-хімічні структури, і що мастила – це оливи, структуровані наномірними дисперсними фазами, які характеризуються тиксотропністю, що й робить з них унікальні мастильні матеріали, а оливи використовуються не лише як мастильний матеріал, але й для відведення тепла, для електроізолювання, для передавання механічної енергії тощо. Окремі терміносистеми оливо і мастил нараховують сотні термінів та визначень, які ніякими вольовими рішеннями не узагальнити одним словом, за винятком, хіба що, слова *«хаос»*.

Через наведений волонтаризм в Україні сьогодні діє по декілька стандартів, у яких ті самі продукти називають, як кому заманеться. Наприклад, *оливу* називають то «*мастилом*», то на російський кшталт «*маслом*», то «*олією*».

Щоб уникнути такого хаосу, держава має координувати термінотворення, виходячи із простого принципу, що спеціалізовані терміни можуть творити фахівці відповідної галузі. Фахівці інших галузей повинні користуватися термінами, затвердженими в спеціалізованих національних термінологічних стандартах. Свої сумніви й пропозиції вони можуть висловлювати на конференціях чи у фахових термінологічних журналах, але Держава не може дозволяти їм самостійно вносити цей хаос у нормативні документи. Бо якщо гальмівне мастило згідно з технічними умовами на нього має зберігати свою плинність до -50°C , то температуру застигання треба визначати в тих таки градусах Цельсія, а не в градусах Фаренгейта. Тому що коли настане критична ситуація, починати дискусію буде вже запізно.

У формуванні термінології того чи того напрямку на сьогодні узаконено участь фахівців-термінологів відповідної галузі, філологів, завдання яких слідкувати, щоб термінотворення відбувалося в рамках законів української мови, і, нарешті, представників галузей-споживачів, що використовують продукти, поіменовані термінами створюваного стандарту. Для нафтохімії – це машинобудування, транспорт, сільське господарство, енергетика та інші галузі господарювання, які використовують палива й мастильні матеріали, тобто практично всі ділянки діяльності людей. Отже, до переліку рецензентів нафтохімічного стандарту на терміни та визначення треба було б долучати представників десятків галузей науки і техніки, тому інколи важко зрозуміти, чому перевага надається тій, а не іншій сфері господарювання.

На наш погляд, участь представників споживачів продукції нафтохімічної галузі в розроблянні та експертуванні створюваних термінів неоправдана й не має сенсу, оскільки для оцінювання термінів необхідно не лише вивчати історію створення поіменовуваного продукту й терміна, яким його позначають, але й заглиблюватися в фізико-хімію процесів їхнього одержання та функціонування. Марнувати час на вивчення непотрібних дисциплін рецензенти не схильні, тому що їм абсолютно байдуже, яку назву матиме потрібний галузі нафтопродукт: *олива* чи *олія нерослинна*. Тому їхні рецензії ґрунтуються не на аналізі, а на емоціях і асоціаціях. У такому разі пошук взаєморозуміння інколи перетворюється в безплідні дискусії, у яких один не хоче, а другий не може... Як наслідок, бере гору не істина, а впертість.

І щодо участі філологів. Їхня участь як фахівців у галузі творення й функціонування мови часто просто необхідна. Але й тут є своє «*але*»! У своїй роботі з фахівцями-термінологами філологи мають керуватися певними правилами:

– вони слідкують за дотриманням прийнятих в Україні загальносвітових правил термінотворення, які визначають, що терміни творять або на основі українських, або на основі грецьких, латинських, англійських, німецьких французьких чи слів інших мов.

– філологи не мають права втручатися в процес термінотворення, якщо при цьому не порушуються закони української мови, тому що вони не можуть судити, наскільки вдалим є той чи той спеціальний термін для галузі; критерієм може бути лише застосовування терміна на практиці й оцінка його фахівцями, для яких його створено.

1. Кочерга О. Українські термінологічні словники довоєнного періоду в бібліотеках Києва та Львова / О. Кочерга, В. Кулик // Вісник Академії наук України. – 1994. – №4. – С. 55–61. 2. Іщук Ю. Нафтопродукти. Терміни та визначення / Ю. Л. Іщук, Є. В. Кобилянський, А. І. Калашник, І. М. Василькевич, А. Д. Мартинюк, О. І. Лукічев // ДСТУ 3437-96. Державний стандарт України. – К., 1997. 3. Іщук Ю. На шляху до внормування української нафтохімічної терміносистеми / Ю. Іщук, Є. Кобилянський, Б. Ярмолюк, М. Гінзбург, С. Коваленко // Вісник НАН України. – 2004. – № 8. – С. 18–27. 4. Іщук Ю. Мастильні матеріали: класифікація та термінологія / Ю. Іщук, М. Гінзбург, Є. Кобилянський, С. Коваленко, Б. Ярмолюк // Катализ та нефтехимія. – 2005. – № 13. – С. 9–19. 5. Гінзбург М. «Ефірна олія» чи «есенція»? (наукове обґрунтування вибору терміна) / М. Гінзбург, Ю. Іщук, Є. Кобилянський, Б. Ярмолюк, С. Коваленко // Вісник НАНУ. – 2005. – №11. – С. 59-64. 6. Наконечна Г.